

KÉT ANGOL PREDIKÁTUMTÍPUS ELEMZÉSÉRŐL – MAGYAR MEGFELELŐIK VISELKEDÉSE ALAPJÁN

LACZKÓ TIBOR

1. Bevezetés¹

Ebben a tanulmányban egy rendszerszerűnek tekinthető szembenállással foglalkozom bizonyos angol igék és magyar megfelelőik argumentumszerkezetei² között, különös tekintettel e különbözőség elméleti következményeire.

A vizsgálandó predikátumokra vonatkozó alapvető empirikus általánosítások a következők. Az angol nyelvben számos olyan ige van, amely két eltérő aktív vonzatszerkezettel rendelkezik. Ezen igék egy tekintélyes csoportjának az elemzése nem elhanyagolható problémát jelent a generatív indíttatású szintaktikai elméletek számára. Az alternatív vonzatszerkezetű angol igék magyar megfelelői két markánsan különböző kategóriába sorolhatók. Az egyikbe azok tartoznak, amelyeknek – az angol megfelelőktől eltérően – csak egy argumentumszerkezetük van, a másikba azok, amelyeknek – az angol megfelelőkhöz hasonlóan – kettő van. Érdekes módon azok az angol igék jelentenek elméleti problémát, amelyek magyar megfelelői ez utóbbi csoportba tartoznak. Lássunk a két típusra egy-egy példát!

A *give* 'ad' igének két cselekvő vonzatszerkezete van az angolban, ezzel szemben a magyar megfelelőjének csak egy, vö.:

- (1) a. John gave the money to the girl.
János adta a pénzt -nak a lány
'János odaadta a pénzt a lánynak.'
- b. John gave the girl the money.
János adta a lányt a pénzt
'János odaadta a pénzt a lánynak.'

¹Ezúton fejezem ki köszönetemet Kenesei István lektori véleményéért.

²A dolgozatban szinonimaként használom az *argumentum* és *vonzat*, illetve az *argumentumszerkezet* és *vonzatszerkezet* szakszavakat.

- (2) a. János odaadta a pénzt a lánynak.
 b. *János megadta/odaadta a lányt a pénzt.
 c. *János megadta a lányt a pénzzel.

A magyar szerkezetek esetében nem az az igazán meglepő, hogy (2b) helytelen, hiszen nyelvünkben alapvetően hiányoznak az angolhoz hasonló kettős tárgyat tartalmazó konstrukciók. Az a figyelemre méltó eltérés, hogy a magyar nyelvben nincs olyan megfelelője az angol (1b)-nek, amelyben (alternatív módon) az egyik argumentum tárgyi, a másik határozói funkciót kap (vö. (2c)).³

A *load* 'meg-/rá-/felrak' igének két vonzatszerkezete van az angolban és ezeknek két vonzatszerkezet felel meg a magyarban.

- (3) a. The man loaded the hay onto the waggon.
 a férfi rakta a szénát -re a szekér
 'A férfi (fel-)/(rá-)rakta a szénát a szekérre.'
 b. The man loaded the waggon with (the) hay.
 a férfi rakta a szekeret -val (a) széna
 'A férfi megrakta a szekeret (a) szénával.'
 (4) a. A férfi (rá)rakta a szénát a szekérre.
 b. A férfi megrakta a szekeret a szénával.

A fentebb szemléltetett, az érintett igék szemantikája által meghatározott rendszerszerű szembenállás, valamint magyar és angol nominalizációs jelenségek alapján ebben a tanulmányban megvizsgálók néhány olyan problémát, amely a generatív nyelvelírásban az igék argumentumainak kifejezésére, a hozzájuk rendelendő grammatikai funkciók megválasztására és az igei predikátumokból képzett alakok viselkedésére vonatkozó általánosítások megragadásával kapcsolatban merült fel. Korábban ezeket az általánosításokat atomi szemantikai szerepek segítségével fogalmazták meg (vö. Anderson (1979), Wasow (1980), Bresnan (1982), Rappaport (1983) és Rozwadowska (1988)). Újabban azonban különböző irányokból erőteljesen kétségbe vonták a primitív

³Az előadást követő vitában Pete István felvetette, hogy az agrammatikus (2c) helyett miért nem a következő szerkezetet vesszük figyelembe: *János megadta Máriának az 5 dollárt*. Erre akkor az volt a válaszom, hogy ez szemantikailag teljes mértékben eltér a másik helyes magyar megfelelőtől (2a) és mindkét angol változattól (1a,b), mivel alapvetően azt jelenti, hogy az alany rendezte pénzügyi tartozását. Ehhez most azt kívánom hozzátenni, hogy ez a vonzatszerkezet és a másik magyar megfelelő nem tekinthetők (morfo)szintaktikai értelemben sem egyazon predikátum alternatív vonzatszerkezeteinek az angol megfelelőkhöz hasonlóan, mert ez utóbbi esetben két eltérő argumentum kapja a tárgyi funkciót és a másik a határozóit, míg a két magyar konstrukció esetében ugyanaz az argumentum a tárgy.

szemantikai szerepek ilyen célú alkalmazhatóságát (pl. Levin–Rappaport (1986), Rappaport–Levin (1988), Grimshaw (1990), Dowty (1991) és Alberti (1992)).

Dolgozatomban amellet fogok érvelni, hogy bizonyos, a szemantikai szerepek alkalmazhatatlanságára vonatkozó megállapítások (pl. Levin–Rappaport (1986)) nem helytállóak, ugyanis kizárólag angol jelenségekre támaszkodnak. Ha azonban például a kérdéses szerkezetek magyar megfelelőit is figyelembe vesszük, kiderül, hogy az az ad hoc jellegűnek és erőltetettnek tűnő elemzés, amelyre az angol példák alapján a szemantikai szerepeket alkalmazó megközelítés látszólag rákényszerül, az angolnál morfológiailag gazdagabb nyelvek releváns szerkezetei fényében teljes mértékben megalapozottnak tekinthető. Ez egyaránt vonatkozik a fentebb szemléltetett predikátumtípusokból képzett igenevek melléknévi használatára és a belőlük képzett főnevek argumentumainak kifejezési lehetőségeire a két nyelvben. Sőt, arra is rámutatok, hogy a Levin–Rappaport (1986) által kínált alternatív alkategorizációs-szintaktikai megoldás sokkal kevésbé magyarázó erejű, mint az általuk bírált, szemantikai szerepeket használó megközelítés.

A dolgozat felépítése a következő. Először röviden áttekintek néhány elvi kérdést a szemantikai szerepek természetével és reprezentációs szintjével kapcsolatban (2). Ezután három egymástól független jelenségnek az elemzése révén, angol és magyar példák összehasonlítása alapján rámutatok, hogy mégiscsak szükség van az újabban egyre gyakrabban bíralt szemantikai alapú megközelítésre. A három jelenség tárgyalása a következő sorrendben történik: az igenevek melléknévi használata főnévi csoportokban (3.1), az igéből képzett főnévi predikátumok argumentumaihoz rendelendő grammatikai funkciók jellegzetességei (3.2) és bizonyos igék argumentumainak elhagyhatóságát befolyásoló tényezők (3.3). Mindezt néhány általános záró megjegyzés követi (4).

2. Néhány elvi kérdés a szemantikai szerepek rendszeréről

2.1. Reprezentációs szintek

Ebben a részben röviden bemutatok két markáns generatív elméleti megközelítést a szemantikai szerepek reprezentációs szintjének a grammatika egészében elfoglalt helyét, illetve ezeknek a szemantikai szerepeknek a természetét illetően.

Ha egy elmélet a szemantikai szerepek létét elismeri, alapvetően két helyen illesztheti be őket a rendszerébe: a fogalmi (szemantikai) szerkezet szintjén vagy a predikátumok argumentumszerkezetének a szintjén. A két felfogás között az a legfontosabb különbség, hogy míg az argumentumszerkezet közvetlen kapcsolatban áll a szintaktikai reprezentációs szinttel, a fogalmi szerkezet és a szintaxis közötti viszony áttételes.

2.1.1. Rappaport – Levin (1988)

A kormányzás és kötés elmélet egyik változatának keretében (az elméletre meg lehetőségen általánosan jellemző módon) Rappaport – Levin (1988) tagadják a szemantikai szerepek létét az argumentumszerkezet szintjén. Az ő megközelítésükben e szerepek reprezentációs szintje a fogalmi szerkezet. Az atomi szemantikai szerepeket tovább bontják, és segítségükkel a fogalmi szerkezet keretein belül ragadnak meg bizonyos általánosításokat, például a *load*-típusú ige kétféle használata közötti jelentésbeli különbséget.

Amint az jól ismert, (3a) és (3b) nem jelentik ugyanazt. Az előbbi által leírt helyzetben a széna megy keresztül hely- és (ebből következően) állapotváltozáson, míg az utóbbiban a cselekvés mintegy a szekér állapotváltozásának előidézésére irányul, arra, hogy az (teljes mértékben) megrakott állapotba kerüljön. Minderről Rappaport – Levin (1988) reprezentációja a következőképpen ad számot:⁴

(5) a. $LOAD_1$: [x okozza, hogy [y z-be kerüljön]] (3a)

b. $LOAD_2$: [[x okozza, hogy [z bizonyos ÁLLAPOT-ba kerüljön]] (3b)

AZÁLTAL, HOGY [x okozza, hogy [y z-be kerüljön]]

2.1.2. A lexikai-funkcionális grammatika

Ennek az elméleti keretnek a legtöbb változata atomi szemantikai szerepeket alkalmaz, amelyek a predikátumok argumentumszerkezetében jelennek meg (és nem a fogalmi szerkezetben), és ott kiemelt jelentőségük van, mert az argumentumszerkezet az argumentumok szemantikai szerepének hierarchiája alapján áll össze. A legáltalánosabban elfogadott sorrend a következő.

(6) ágens < kedvezményezett < ételő/cél < eszköz < páciens/téma < lokatívusz

A szemantikai szerepüknek megfelelően az argumentumok aluldeterminált szintaktikai jegyeket kapnak, és ezek a jegyek, valamint az általános leképezési szabályok határozzák meg, hogy egy argumentum milyen grammatikai funkciót kap majd a szintaxisban.

2.2. A szemantikai szerepek alkalmazhatóságáról

Dowty (1991), Rappaport – Levin (1988)-hoz hasonlóan, szintén tagadja a széles körben elfogadott atomi szemantikai szerepek használatának létjogosultságát a predikátumok argumentumainak viselkedésére vonatkozó általánosítások megragadásának céljából. Ehelyett a mondatok jelentéséből és implikációiból kiszűrhető szemantikai jegyhalmazokat alkalmaz annak meghatározására, hogy milyen típusú argumentumok milyen grammatikai funkciókat kaphatnak. Ezek a jegyhalmazok proto-ágens és proto-

⁴Jackendoff (1990) a maga rendszerében alapvetően hasonló megoldást alkalmaz.

páciens jegyek kombinációiból állnak össze. Dowty az alábbi jegyeket különbözteti meg:

(7) *proto-ágens jegyek*

- a. akaratlagosság
- b. érzékelés
- c. esemény vagy állapotváltozás előidézője
- d. mozgás
- e. az ige által jelölt eseménytől független létezés

(8) *proto-páciens jegyek*

- a. állapotváltozás elszenvedése
- b. növekvő téma⁵
- c. más résztvevő által előidézett hatás elszenvedője
- d. statikus állapot
- e. nem létezik az eseménytől függetlenül

A különböző jellegű jegyhalmazok alapján Dowty a következő általánosításokat teszi az argumentumok számára elérhető grammatikai funkciókról és a proto-szerepek természetéről.

Aa) A legtöbb proto-ágens jeggyel rendelkező argumentum kapja az alanyi funkciót.

Ab) A legtöbb proto-páciens jeggyel rendelkező argumentum kapja a tárgyi funkciót.

B) Ha két argumentumnak azonos számú proto-jegyei vannak, bármelyik vagy mindkettő lehet alany (de természetesen nem egyszerre, hanem alternatív vonzatszerkezetekben).

Ca) Háromargumentumú predikátumok esetében a nem alanyi argumentumok közül az lesz a (közvetlen) tárgy, amelynek több a proto-páciens jegye (a másik oblikvuszi funkciót kap, vö. (3)).

Cb) Ha két nem alanyi argumentumnak azonos számú proto-páciens jegye van, közülük bármelyik vagy mindkettő lehet közvetlen tárgy (de nem egyszerre, hanem alternatív vonzatszerkezetekben).

⁵Dowty annak az argumentumnak tulajdonítja ezt a jegyet, amely állapotváltozásának mértéke és az ige által jelölt esemény teljesülésének mértéke arányban van egymással, illetve az előzőből következethetünk az utóbbira. Például a *megrakja a szekeret szénával* szerkezet által kifejezett szituáció megvalósulásának foka a cselekvés időtartamának minden pontján a szekér megrakottságának mértékével arányos.

D) A proto-szerepek nem osztályozzák az argumentumokat

- a) kimerítően: vannak argumentumok, amelyek egyikkel sem rendelkeznek;
- b) egyedien: bizonyos argumentumok ugyanazzal a jegyhalmazzal rendelkezhetnek ugyanabban az argumentumszerkezetben;
- c) kizárólagosan: egy argumentumnak azonos számú proto-ágens és proto-páciens jegye is lehet.

Dowty egyebek között a *load* típusú igék példáján igyekszik bemutatni a hagyományos atomi szemantikai szerepek alkalmazhatatlanságát a grammatikai funkciók kiosztásának szabatos leírására. Azt fejtegeti, hogy egy ilyen megközelítés legfeljebb olyan általánosítást tehet, hogy háromargumentumú predikátumok esetében a páciens argumentum kapja a tárgyi funkciót, és ebből következően (3a)-ban a szénát, míg (3b)-ben a szekeret kell páciensnek tekinteni, holott alapvetően mindkét szerkezet ugyanazt a szituációt írja le, ezért eltérő argumentumok páciensnek nevezése önkényes megoldásnak minősül, amelynek elsődleges célja a szemantikai szerepek és grammatikai funkciók összefüggésére vonatkozó általánosítás megragadásának biztosítása. Ezzel szemben Dowty szerint az ő rendszerében nincs szükség ilyen erőltetett eljárasmódra, hiszen ő jegyhalmazokkal dolgozik. (3b) esetében például a szekér is állapotváltozáson megy át, ezen túlmenően ún. "növekvő témának" is minősül, ebből következően több páciens jeggyel fog rendelkezni, mint a széna. Ez pedig Dowtynál egyértelműen előírja, hogy a szóban forgó argumentum a tárgyi funkciót kapja. Erre a kérdéskörre a 3.1.1 alpontban még részletesen visszatérek.

3. Szemantikai alapú általánosítások

3.1. Igenévképzés, melléknévi használat

3.1.1. A téma-általánosítás

A lexikai-funkcionális grammatika keretén belül Bresnan (1982) – egyebek között Anderson (1979)-re és Wasow (1980)-ra is hivatkozva – az angol *-en* melléknévi igenevek melléknévi használatának a szabályszerűségeit a következőképpen ragadja meg. Ilyenkor morfológiailag jelöletlen szófajváltás (igenév => melléknév konverzió) történik. Ennek az a feltétele, hogy az új predikátum állapotot fejezzon ki (vö. melléknévi használat) és alanyi funkciót kapó argumentuma téma szemantikai szerepű legyen. Bresnan definíciója szerint az az argumentum téma szerepű, amely egy szituációnak azt a résztvevőjét jelöli, amely helyet változtat, vagy állapotváltozáson megy keresztül. Figyeljük meg, hogyan működik Bresnan szabályrendszere az (1)-ben szemléltetett predikátumfajta esetében!

Amint az közismert, a *give* 'ad' típusú predikátumokból képzett szenvedő jelentésű melléknévi igenevek két különböző passzív szerkezetben is előfordulhatnak. Sza-

batosabban fogalmazva, (1a)-nak és (1b)-nek is megfelel egy-egy szenvedő mondat, vö.:⁶

- (9) a. The money was given to the girl by John.
a pénz volt adott -nak a lány által János
'A pénz odaadatott a lánynak János által.'
- b. The girl was given the money by John.
a lány volt adott a pénzt által János
'A pénz odaadatott a lánynak János által.'

A lexikai-funkcionális grammatika elveiből következően az alternatív cselekvő szerkezetekben szereplő predikátumok két különböző szótári egységet alkotnak (és egyiket a másiktól ún. lexikai redundancia-szabályokkal hozzuk létre). Az elmélet elveiből az is következik, hogy a két cselekvő szótári egységből képzünk a nyelvten lexikai komponensében egy-egy szenvedő melléknévi igenévi predikátumot, és ezeket illesztjük be a megfelelő passzív szerkezetekbe. Ugyanakkor ezek az igenevek szolgálnak bemenetül további lexikai folyamatok, például a melléknévi igenév => melléknév konverzió számára. És ezen a ponton érvényesül Bresnan általánosítása. A melléknévi igenév => melléknév szófajváltás akkor és csak akkor lehetséges, ha az így képzett melléknévi predikátum a fentebb leírt feltételeket kielégíti. Ilyen módon Bresnan elegáns magyarázatát tudja adni annak, hogy miért lehet az egyik *given* melléknévi predikátumot a pénz argumentum módosítójává tenni a megfelelő főnévi csoportban, és miért nem tehető meg ugyanez a másik *given* predikátummal a lány argumentum módosítójaként, vö. (9a)-t (10a)-val és (9b)-t (10b)-vel.

- (10) a. the un-given money
a nem-adott pénz
'az oda nem adott pénz'
- b. *the un-given girl
a nem-adott lány
'*az oda nem adott lány'

Természetesen (10b) abban az értelemben helytelen, hogy a lánynak adtak oda valamit, és nem abban, hogy a lányt adták oda valakinek.

Bresnan elemzésének lényege a következő. A két igenévi predikátumnak ugyanaz az argumentumszerkezete, és ebben az argumentumok mindkét esetben ugyanazokkal a szemantikai szerepekkel rendelkeznek: tehát példánknaál maradva *John* 'János' az ágens, *the money* 'a pénz' a téma és *the girl* 'a lány' a kedvezményezett szemantikai

⁶A könnyebb követhetőség kedvéért a magyar fordításban régies szenvedő alakot használók.

szerepet kapja. A szótári komponensben az igenevekből mellékneveket lehet képezni, ha az adott igenevek kielégítik a szófajváltás fentebb bemutatott feltételeit, vagyis a képzés eredményeként kapott melléknév alanyi argumentumának a téma szemantikai szereppel kell rendelkeznie. Általánosan elfogadott az a nézet, hogy a (10)-ben szemléltetett főnévi csoportokban a jelzői használatú melléknév alanyának a főnévi csoport alaptagja (generatív szóhasználat: feje) tekintendő. Az alanyi grammatikai funkciójú argumentum tehát mindkét esetben megfelelőképpen jelen van, azonban ennek az argumentumnak csak (10a)-ban van téma szemantikai szerepe, vagyis a (10b)-ben található melléknévi predikátumot (a megcélzott jelentésben) a szótári komponensben nem tudjuk előállítani, és ez magyarázza ennek a szerkezetnek az elfogadhatatlanságát.⁷

Bresnan (1982) számára ugyanakkor legalábbis látszólagos bonyodalmat jelentenek a (3)-ban szemléltetett *load* típusú predikátumokból képzett melléknévi igenevek és az azokból képzett melléknevek. A probléma lényege az, hogy a *give* típustól eltérően itt mindkét melléknévi igenévből lehet melléknevet képezni, vö. (3a)-t (11a)-val és (3b)-t (11b)-vel.

- (11) a. the un-loaded hay
a nem-rakott széna
'a fel nem rakott széna'
- b. the un-loaded cart
a nem-rakott szekér
'a meg nem rakott szekér'

(11a) elfogadhatósága (10a)-éhoz hasonlóan minden további nélkül következik, (11b)-é azonban első pillantásra meglepő. Bresnan az utóbbi esetben az általánosítás érvényességének biztosítása érdekében annak feltételezésére kényszerül, hogy a szekér a téma szerepű argumentum. Bár egy ilyen jellegű magyarázatnak, amint azt a megfelelő magyar példák esetében egészen világosan látni fogjuk, mindenképpen van létjogosultsága, Bresnan a problémát egyáltalán nem járja körül, és a megközelítés bírálói emiatt talán joggal tekintik a megoldást ad hoc jellegűnek, vö. Levin–Rappaport (1986) és Dowty (1991). Az elsőként említett szerzőpáros mindkét melléknévi szerkezet helyességével kapcsolatban azt fejtegeti, hogy (3a) és (3b) alapvetően ugyanazt a szituációt írják le, ezért a bennük szereplő predikátumok és azok argumentumai azonosaknak (azonos szemantikai szerepűeknek) tekintendők, tehát Bresnan önkényesen rendeli a téma szerepet különböző argumentumokhoz a két szerkezetben. Ők, amint ezt a 3.1.3 alpontban látni fogjuk, egészen más általánosítás segítségével igyekeznek ezeket a

⁷A releváns angol példákban azért használják gyakran a melléknevekhez kapcsolódó *un-* (fosztóképző) prefixumot, hogy a mellékneveket és az igeneveket egyértelműen el tudják különíteni. Van ugyanis egy ígékhez járó *un-* prefixum is, de annak lényegesen eltérő a jelentése.

nyelvi tényeket megmagyarázni. Dowty (1991) pedig azt hangsúlyozza, hogy ilyen esetekben a tárgyi funkciónak a kérdéses argumentumokhoz való hozzárendelésére vonatkozó szabályszerűség megragadásához Bresnannak azt kell mondania, hogy min- dig a téma argumentum kapja ezt a funkciót, és a szituáció alapvetően azonos volta miatt erőltett eltérő argumentumokhoz kapcsolni a téma szerepet azért, hogy az általá- nosítás működjön.

3.1.2. A téma általánosítás védelmében

A *load* típusú angol predikátumok esetében, tehát pontosan akkor, amikor Bresnannak a szófajváltásra vonatkozó téma általánosítás védelme érdekében azt kell feltételeznie, hogy "egyazon" igének a két szerkezetben más-más argumentuma a téma, a magyarban is két szerkezet van, és a két predikátum legtöbbször morfológiailag is különbözik. Ha pedig ekkora különbség van két ige között, egyáltalán nem meglepő, hogy argumentumaik részben eltérő szemantikai szerepeket kapnak. Ezzel szemben a *give* típusú predikátumok magyar megfelelőinek csak egy argumentumszerkezetük van. Hangsúlyozni kívánom, hogy itt nem egy-két ige által képviselt elszigetelt jelenségről van szó, hanem mindkét típusba számos ige tartozik,⁸ és a rájuk vonatkozó megállapítá- sok mindkét nyelvben maradéktalanul érvényesülnek, tehát a magyar predikátumokból képzett igenevek jelzői használatára is alkalmazható Bresnan (1982) megközelítése, vö. a (10)-ben és (11)-ben található magyar fordításokat.

A lexikai-funkcionális grammatika klasszikus keretében Laczkó (1991), az újabb változatban Ackerman (1990) feltételezi, hogy a magyar és az angol *load* típusú predi- kátumok alternatív argumentumszerkezeteiben az argumentumok részben eltérő sze- mantikai szerepekkel, illetőleg részben eltérő jegyspecifikációkkal rendelkeznek. Ackerman a lexikai folyamatok alábbi két alapvető típusát különbözteti meg:

(12) a. morfolexikai folyamatok:

megváltoztat(hat)ják bizonyos argumentumok szemantikai jegyeit és a hoz- zájuk rendelt grammatikai funkciókat, pl. lokatívuszi igepárok (*load* 'rak'), műveltetés, datívuszi igepárok (*give* 'ad') stb.

b. morfoszintaktikai folyamatok:

csak a grammatikai funkciók megváltozását és az argumentumok elhagy- hatóságát befolyásolják, pl. szenvedő szerkezetek, intranszitivizáció stb.

⁸Néhány további példa a két típusra: *LOAD*: *feed* 'megetet valamit valakivel ~ megetet valakit valamivel', *smear* 'beken valamit valamivel ~ ráken valamit valamire', *spray* 'bepermetez valamit valamivel ~ rápermetez valamit valamire', *stuff* 'beletöm valamit valamibe ~ megtöm valamit valamivel', *teach* 'meg- tanít valakit valamire ~ megtanít valamit valakinek' stb.; *GIVE*: *hand* 'átnyújt valamit valakinek', *offer* '(fel)ajánl valamit valakinek', *sell* 'elad valamit valakinek', *show* '(meg)mutat valamit valakinek', *send* '(el)küld valamit valakinek', *tell* '(el)mond valamit valakinek' stb.

A felosztással lényegét tekintve egyetértek. Csupán egyetlen ponton gondolom úgy, hogy az eddig elmondottak alapján az egyik altípus inkább a másik kategóriába lenne sorolandó. Ez az angol datívuszi igepárok csoportja. A fentiek fényében ebben az esetben semmi nem utal arra, hogy megváltozna a három argumentum közül bármelyiknek is a szemantikai szerepe: egyrészt Bresnan általánosításának érvényesülése is ezt sugallja, másrészt a megfelelő alternatív magyar szerkezetek hiánya is ebbe az irányba mutat.

3.2. Nominalizált predikátumok argumentumai

Rappaport (1983) egyik nagy hatású általánosítása a nominalizáció generatív irodalmában a szemantikai állandóság (áttetszőség) elve a deverbális főnévi predikátumok argumentumaihoz rendelhető grammatikai funkciók természetére vonatkozóan (ezt az általánosítást mások is átvették, pl. Zubizarreta (1987), Laczkó (1991) és Szabolcsi (1992)). Az elv a következő: egy igéből képzett, argumentumszerkezettel rendelkező főnév csak olyan grammatikai funkciót rendelhet bármely argumentumához, amelynek szemantikai töltése összeegyeztethető az illető argumentum szemantikai szerepével (az igei predikátumokra vonatkozóan nincs ilyen megszorítás). Lássunk minderre néhány angol példát!

- (13) a. John gave a book to Mary.

János adott egy könyvet -nak Mária

‘János adott egy könyvet Máriának.’

- b. John’s gift/giving of a book to Mary

János.gen ajándék/adás -nek egy könyv -nak Mária

‘egy könyv János általi Máriának adása’

- c. John gave Mary a book.

János adott Máriát egy könyvet

‘János adott Máriának egy könyvet.’

- d. *John’s gift/giving of Mary of a book

János.gen ajándék/adás -nak Mária -nek egy könyv

‘egy könyv János általi Máriának adása’

Az angol főnévi csoportban kétfajta birtokos szerkezet is van: az ún. ‘s genitívusz és az *of* prepozíciós kifejezés (a glosszában az előbbit *gen*-ként, az utóbbit datívuszi *-nak*-ként jelölöm), és ezek ugyanabban a főnévi csoportban egyszerre is előfordulhatnak (ld. a (13b)-ben szereplő példát). Rappaport általánosítása szerint az előbbi fejezi ki a birtokos (POSS) grammatikai funkciót, az utóbbi egy olyan határozói funkciót, amelyet tipikusan téma szemantikai szerepű argumentumokhoz rendelünk (a lexikai-funkcionális

grammatika jelölése szerint: OBL_{th}). Rappaport (13d) helytelenségét azzal magyarázza, hogy *Mary* 'Mária' nem a téma szerepű argumentuma a főnévi predikátumnak, ezért nem kaphatja meg az OBL_{th} grammatikai funkciót.⁹

Rappaport (1983) nem foglalkozik a *load* típusú igei predikátumokból képzett főnevekkel. Számunkra viszont ezek az alakok különösen fontosak. Tekintsük az alábbi példákat, (3a) és (3b) nominalizált megfelelőit!

- (14) a. the man's loading of the hay onto the waggon
a férfi.gen rakás -nak a széna -re a szekér
'a szénának a férfi általi felrakása a szekérre'
- b. the man's loading of the waggon with (the) hay
a férfi.gen rakás -nek a szekér -val (a) széna
'a szekérnek a férfi általi megrakása (a) szénával'

(14a) elfogadhatósága egyáltalán nem meglepő, hiszen intuíciónk szerint egyenesen következik az általa kifejezett szituáció résztvevőinek szemantikai szerepéből és az őket megjelenítő argumentumokhoz rendelt grammatikai funkciók természetéből. A birtokos (POSS) funkciót jelöletlen esetben az ágens kapja, a téma jellegű határozóit (OBL_{th}) a téma, a cél jellegű határozóit (OBL_{goal}) a cél. Ebben az esetben tehát Rappaport általánosítása teljes mértékben és problémamentesen működik. (14b) helyessége azonban első pillantásra nehézséget jelenthet akkor, ha a hagyományos megközelítésekhez hasonlóan azt feltételezzük, hogy a szerkezetben található deverbális főnévi predikátum argumentumszerkezete megegyezik (14a) főnévnek argumentumszerkezetével. A bonyodalmat az okozza, hogy a szekér argumentum az OBL_{th} grammatikai funkciót kapja, holott hagyományosan a cél szemantikai szerepet szokás hozzárendelni. Ez pedig egyértelműen megsérti Rappaport (1983) szemantikai állandósági (áttetszőségi) elvét.

A legkézenfekvőbb megoldás erre a problémára annak feltételezése, hogy (14b)-ben a szekér argumentum nem a cél, hanem a téma szemantikai szerepet kapja. Ez Rappaport (1983) szellemében minden további nélkül megmagyarázza a szerkezet elfogadhatóságát: a szekér a téma, és az OBL_{th} funkciót kapja.

A 3.1.1 és a 3.1.2 alpontoknak két alapvető tanulságuk van. Egyrészt egymástól független angol jelenségekre vonatkozóan lényeges és általában helytálló általánosításokat mutattak be: Bresnan (1982) az igenév => melléknév szófajváltásról, Rappaport (1983) pedig a deverbális főnevek argumentumainak kifejezési lehetőségeiről. Mindkét általánosítás ugyanannak a predikátumtípusnak az esetében került látszólag nehéz hely-

⁹Egyébként (13d) elfogadhatatlanságára más magyarázat is van a lexikai-funkcionális grammatika keretén belül, de ez az itteni gondolatmenet szempontjából lényegtelen, és az is fontos, hogy vannak egyéb főnévi predikátumok (például *presentation* '(oda)ajándékozás'), amelyek viselkedéséről csak Rappaport általánosítása ad számot. Vessük össze (13d)-t (13b)-vel, amelyben az a *book* 'egy könyv' kielégíti a téma feltételt!

zetbe: a *load* típusú igék esetében. És mindkettőnek ugyanazt kellett feltételeznie annak érdekében, hogy továbbra is fenntarthatók legyenek: azt, hogy az alternatív szerkezetekben szereplő predikátumok arugumentumszerkezetei eltérnek argumentumaik szemantikai szerepeit illetően. Érdekes módon a két, egymástól független jelenségeket leíró általánosítás ugyanazt a módosított argumentumszerkezetet feltételezi. Másrészt a magyar megfelelők viselkedése is egyértelműen alátámasztja ezeket az elemzéseket, sőt az alternatív szerkezetek predikátumainak morfológiai különbözősége tovább növeli az új megközelítés létjogosultságát.

3.3. Argumentumok elhagyhatósága

Amint azt korábban már emítettem, Levin–Rappaport (1986) amellett érvelnek, hogy Bresnan (1982) téma általánosítása az angol igenevek melléknévi használatáról problematikus, ad hoc megoldás. Az ő alternatív megközelítésük lényege a következő.

Kiindulópontjuk az alábbi két általánosan elfogadott megállapítás: a) az igeneveket melléknévként használjuk; b) egy melléknév csak (prepozíciós határozói) bővítmény nélkül előzheti meg a főnévi fejet, és ha bővítménye van, akkor a teljes melléknévi kifejezésnek a fej után kell következnie, vö.:

- (15) a. the proud mother
a büszke anya
'a büszke anya'
- b. *the proud of her son mother
a büszke -ra övé fiú anya
'a fiára büszke anya'
- c. the mother proud of her son
az anya büszke -ra övé fiú
'a fiára büszke anya'

Ebbe az összefüggésbe ágyazva a szerzők a következő szabályszerűséget állítják fel.

- (16) *Egyetlen Belső Argumentum Általánosítás (Sole Complement Generalization)*: ha a képzés bemenetétül szolgáló igének több, mint egy belső argumentuma van,¹⁰ az igenév csak akkor használható a fej előtt melléknévi módosítóként, ha a fej fejezi ki az egyik belső argumentumot, a másik (többi) pedig elhagyható az ige mellett (és kötelezően elhagyandó a szóban forgó melléknévi szerkezetekben).

¹⁰ A kormányzás és kötés elméletben egy igei predikátumnak legfeljebb egy ún. külső argumentuma lehet, és az összes többi belsőnek számít. Sok olyan ige van, amelynek nincs külső argumentuma. Tipikus esetben az ágens szemantikai szerepű argumentum a külső.

Tekintsük az alábbi példákat!

- (17) a. to teach a subject (to a student)
 inf. tanít egy tárgyat (-nak egy diák)
 ‘(meg)tanítani egy tárgyat (egy diáknak)’
- b. to teach a student (a subject)
 inf. tanít egy diákot (egy tárgyat)
 ‘(meg)tanítani egy diákot (egy tárgyra)’
- c. the un-taught subject
 a nem-tanított tárgy
 ‘a (meg) nem tanított tárgy’
- d. the un-taught student
 a nem-tanított diák
 ‘a (meg) nem tanított diák’
- (18) a. to send a letter (to a girl)
 inf. küld egy levelet (-nak egy lány)
 ‘küldeni egy levelet (egy lánynak)’
- b. to send a girl *(a letter)
 inf. küld egy lányt (egy levelet)
 ‘küldeni egy lánynak *(egy levelet)’
- c. the un-sent letter
 a nem-küldött levél
 ‘az el nem küldött levél’
- d. *the un-sent girl
 a nem-küldött lány
 ‘*az el nem küldött lány’

Az angol kifejezés (18d)-ben és magyar megfelelője abban az értelemben helytelen, hogy a lány (lett volna) a küldemény címzettje, és nem abban az értelemben, hogy a lányt nem küldték el valahova.

Levin–Rappaport (1986) általánosítása a következőképpen magyarázza meg a (17d) és a (18d) közötti különbséget. A *teach* ‘(meg)tanít’ ige mindkét használatában elhagyható a nem tárgyi funkciójú belső argumentum, vö. (17a) és (17b). Az ige mellett tárgyi funkciójú argumentum pedig annak a főnévi csoportnak a feje lesz, amelyet az igéből képzett igenévből szófajváltással előállított melléknév jelzőként módosít. Mivel a másik belső argumentum mindkét esetben elhagyható az ige mellől, az általánosítás

értelmében (17c) és (17d) is helyes. Ezzel szemben a *give* 'ad' igének csak egyik használatában maradhat el a nem tárgyi belső argumentum (18a), míg a másikban kötelező kifejezni (18b). Ebből következően az általánosítás szerint csak az előbbi predikátumból képzett melléknévet tartalmazó főnévi csoport lesz elfogadható (18c), a másik (18d) megsérti az általánosításban rögzített elvet.

Levin–Rappaport (1986) megközelítésével kapcsolatban a következőket jegyzem meg. A téma általánosításnak a problematikus esetekben való érvényesítésére vonatkozó bírálatuk az angol jelenségek fényében megalapozottnak tűnhet, viszont – amint azt a 3.1.2 alpontban láttuk – a magyar megfelelők viselkedése egyértelműen alátámasztja egy ilyen szemantikai alapú elemzés létjogosultságát. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az atomi szemantikai szerepek viszonylag széles körben elfogadott és alkalmazott rendszerén (pl. amelyet Bresnan (1982) is használ) módosítani kell. Például nem világos, hogy ha (3b)-ben a *the waggon* 'a szekér' argumentum a téma, akkor a *the hay* 'a széna' argumentumnak milyen szerepet tulajdonítsunk. Legalább három megoldás mérlegelhető ebből a szempontból. A) Felülvizsgáljuk az atomi szemantikai szerepek rendszerét, és a szükségletnek megfelelően újakat is bevezetünk, például a (3b)-ben található *the hay* 'a széna' argumentum számára. B) Jackendoff (1990)-hez és másokhoz hasonlóan megengedjük, hogy ugyanaz az argumentum ugyanabban a szerkezetben egyszerre több szemantikai szerepet is kapjon. C) Dowty (1991) szellemében elvetjük a szemantikai szerepek kategóriáját, és a 2.2 alpontban bemutatott proto-jegyeket használva fejezzük ki a megfelelő általánosításokat. Ebben a dolgozatban nem célom a három elvi lehetőség közötti választásnak és következményeinek a mérlegelése. Számomra itt annak a hangsúlyozása a lényeges, hogy a három alternatíva mindegyike szemantikai alapú megközelítésnek minősül. Ezzel szemben Levin–Rappaport (1986) megoldása egyértelműen szintaktikai-disztribúciós jellegű, és amint azt alább részletesebben kifejtem, sokkal kevésbé magyarázó erejű.

Levin–Rappaport (1986) a melléknévi igenevek melléknévi használatára vonatkozóan jól érzékelhetően abból a tipikusnak tekinthető általánosításból indul ki (vö. Bresnan (1982)), hogy az igenévi alak főnévi fej előtti jelzői használata a szófajváltás ismérve. Úgy vélem, nem kap kellő figyelmet az a tény, hogy a prepozíciós bővítményt tartalmazó melléknévi csoportok kötelezően követik a főnévi fejet (vö. (15b) és (15c)). Amint azt a 7. lábjegyzetben már említettem, a melléknemekhez kapcsolódó *un-* prefixum jelenléte egy szóalakban egyértelmű morfológiai bizonyítéka annak, hogy az adott szó melléknév. Mindezek alapján hasonlítsuk össze az alábbi példákat!

- (19) a. *the hay (un)loaded onto the waggon*
 a széna (nem)rakott -rá a szekér
 'a szekérre fel (nem) rakott széna'

- b. the waggon (un)loaded with hay
 a szekér (nem)rakott -val széna
 'a szénával meg (nem) rakott szekér'
- c. the letter (un)sent to the girl
 a levél (nem)küldött -nak a lány
 'a lánynak el (nem) küldött levél'
- d. *the girl (un)sent the letter
 a lány (nem)küldött a levelet
 cca. '*a levéllel meg (nem) küldött lány'

Az *un-* fosztóképzős alakok tehát egyértelműen mellékneveknek minősülnek, a képzés bemenetéül szolgáló igék mellett kötelező belső argumentumok is ki vannak fejezve mind a négy szerkezetben, és így (19d) elfogadhatatlanságának oka nem világos. Esetleg a kormányzás és kötés elmélet keretében lehetne úgy érvelni, hogy ha melléknévi kategóriájú a predikátum, akkor nem tud tárgy esetet adni a *the letter* 'a levél' argumentumnak, mivel az angolban erre csak prepozíciók és tranzitív igék képesek. Ha viszont a fosztóképző nélküli alakokat tekintjük, akkor nincs független bizonyítékunk arra, hogy azok melléknevek és nem igevek. Ha igevekként kezeljük őket, akkor az elmélet elvei szerint intranszítívoknak minősülnek. Ebből következően szerkezeti tárgy esetet nem tudnak adni a szóban forgó argumentumnak. Ha a ditranzitív igék passzíválásának a kormányzás és kötés elmélet keretén belül viszonylag széles körben elfogadott elemzését vesszük alapul, akkor azt kell feltételeznünk, hogy az ige szerkezeti tárgy esetet ad a közvetett tárgyi argumentumnak, és inherens esetet a közvetlen tárgyi argumentumnak, és a passzív morféma "elnyeli" az ige szerkezeti tárgyesetadó képességét, de nem változtatja meg az inherens esetadó képességét. Ennek feltételezésére mindenképpen szükség van az elméletben, mert azoknak a passzív mondatoknak az esetében, amelyekben a létigével kombinálva ilyen igevek szerepelnek, így lehet megmagyarázni azt, hogy a *the letter* 'a levél' típusú argumentum hogyan elégíti ki az esetelmélet feltételeit. Ilyen feltevések mellett azonban (19d) helytelenségére nincs a kormányzás és kötés elmélet általános elveiből következő, meggyőző magyarázat. Ezzel szemben a Bresnan (1982)-féle téma általánosítás egyszerű és motivált magyarázat lehetőségét kínálja, amelynek ebben az esetben is az a lényege, hogy a főnévi fej a predikátumnak nem a téma szemantikai szerepű argumentumát fejezi ki. Ez a megközelítés csupán annyi kiegészítést igényel, hogy a főnévi csoportban a fej mögött álló igenévi alak is melléknévnak tekintendő, ami kellően indokolt lépésnek tűnik annak alapján, hogy ezek a főnévi fej után álló alakok is tartalmazhatják az *un-* melléknévi fosztóképzőt (vö. (19a-c)).

Az előbbinél is komolyabb problémának ítélem Levin – Rappaport (1986) megoldásával kapcsolatban azt, hogy ha tartható is az általánosításuk az igenevek melléknévi használatának és az ige melletti argumentumok elhagyhatóságának összefüggéséről, semmit nem mond arról, hogy mi szabályozza ezt az elhagyhatóságot. Náluk ez csupán az igei predikátumok szótári jellemzésében található egyedi alkategorizációs információkban van rögzítve, és kísérletet sem tesznek arra, hogy az elhagyhatóságra magyarázatot keressenek. Ezzel szemben az összes általuk elemzett angol ige vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottam, hogy létezik egy részleges magyarázat, és ezt is szemantikai általánosítás formájában lehet megragadni. Lényege a következő: ha egy argumentumszerkezetben két belső argumentum van, akkor csak az lehet elhagyható, amelyik nem téma szerepű (vagy, Dowty (1991) szellemében, amelyik kevesebb proto-páciens jeggyel rendelkezik).¹¹ Például azért lehetséges a (17a)-ban, (17b)-ben és (18a)-ban a zárójelben szereplő argumentum elhagyása, mert a másik belső argumentum témának (Dowty megközelítésében pedig a proto-jegyek alapján erőteljesen témaszerű argumentumnak) tekintendő. (18b)-ben viszont éppen a téma argumentumot hagynánk el, és ezzel megsértenénk az általam javasolt elhagyhatósági feltételt. Ez az elhagyhatóságra vonatkozó feltétel szükséges, de nem elégséges. Az egyéb feltételt (esetleg: feltételeket) további vizsgálódásoknak kell majd feltárniuk, de az is elképzelhető, hogy nincs több rendszerszerű összefüggés, és az imént említett általánosításon kívül az egyes lexikai elemek sajátossága az, hogy a szóban forgó argumentumuk elhagyható-e vagy sem.

4. Záró megjegyzések

Bizonyos angol és magyar igei predikátumok argumentumszerkezetei közötti rendszerszerű eltérések alapján ebben a dolgozatban amellet érveltem, hogy a releváns jelenségek szabatos leírásához szükség van olyan szemantikai általánosításokra, amelyeknek közvetlen morfológiai és/vagy szintaktikai kihatásuk van. Három ilyen jelenségcsoportot vettünk közelebből szemügyre:

¹¹Kenesei István lektori véleményének 2. pontjában ezt írja. "A "téma-általánosítás" bizonyos esetekben ugyanolyan önkényes következtetésekre vezet, mint az "egyetlen belső argumentum": az előbbi ugyanis a *teach students* NP-jét kénytelen témának tekinteni a *students (un)taught* szerkezet miatt, illetve kénytelen a *spare Jim (the trouble)* szerkezetben is a *Jim*-et témának tekinteni" (az eredeti szövegben található két nyilvánvaló elírást kijavítottam – Laczkó Tibor). Erre az észrevételre a következő a válaszom. Továbbra is úgy gondolom, hogy az általam felvázolt megközelítés lényegesen kevésbé önkényes jellegű, mivel a *teach students* példa esetében érvelhetünk úgy, hogy a hallgatók valamiféle tágabb értelemben vett állapotváltozáson mennek keresztül, ha megtanítanak nekik valamit. A *spare Jim (the trouble)* 'megkíméli Jimet a bajtól (szó szerint: megtakarítja Jimnek a bajt)' kifejezés pedig szerintem nem meggyőző ellenpélda, mert a *the trouble* argumentum – például A. S. Hornby *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* című szótára alapján (Oxford University Press, 1977: 842) – az ige releváns jelentésében nem hagyható el a szerkezetből, és ennek éppen az lehet a (részleges) magyarázata, hogy a *Jim* argumentumnak tulajdoníthatjuk a kedvezményezett szemantikai szerepet és a *the trouble* argumentumnak a téma szerepet, és ez utóbbi elhagyása éppenséggel megsértené a fentebb javasolt általánosításomat.

- az igenevek melléknévi használatát,
- a grammatikai funkcióknak a deverbális főnévi predikátumok argumentumaihoz való hozzárendelését,
- az igei predikátumok belső argumentumainak elhagyhatóságát.

Korábbi saját és mások által kifejlesztett elemzésekből kiindulva rámutattam, hogy a fenti három folyamatot vezérlő elveket szemantikai alapon a legcélszerűbb leírni, és részletesen érveltem Levin–Rappaport (1986) szintaktikai-disztribúciós elemzése ellen.¹² A három jelenség egymástól független, ezért komolyan mérlegelendő érveket szolgáltat a szemantikai alapú megközelítés mellett. A megfelelő általánosítások megfogalmazhatók a fogalmi szerkezet és az argumentumszerkezet szintjén is, és a kettő közötti választás elsősorban az alkalmazott elméleti keret által nyújtott lehetőségektől függ. Az általánosítások formája is eltérő lehet. A hagyományos szemantikai szerepek kellően módosított rendszere ugyanúgy használható, mint Dowty (1991) proto-jegyeket alkalmazó megközelítése.

HIVATKOZÁSOK

- Ackerman, Farrell 1990: Locative alternation vs. locative inversion, *The Proceedings of the Ninth West Coast Conference on Formal Linguistics*, Stanford, CSLI, 1-13.
- Alberti Gábor 1992: *Model Tau (A Theory of Thematic Roles without Thematic Roles)*, kandidátusi értekezés, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Anderson, Mona 1979: *Noun Phrase Structure*, PhD disszertáció, University of Connecticut.
- Bresnan, Joan 1982: The passive in lexical theory, in Bresnan, Joan szerk.: *The Mental Representation of Grammatical Relations*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 3-86.
- Dowty, David 1991: Thematic proto-roles and argument selection, *Language* 67, 547-619.
- Grimshaw, Jane 1990: *Argument Structure*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
- Jackendoff, Ray 1990: *Semantic Structures*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
- Laczkó Tibor 1991: On the relationship between semantic roles and grammatical functions, in Korponay Béla–Pelyvás Péter szerk.: *Studies in Linguistics* 1, Debrecen, KLTE, 42-51.

¹²Ebből a szempontból különösen érdekes az, hogy Joan Bresnan (személyes közlés) elfogadja Rappaport–Levin (1986)-nak a téma általánosításra vonatkozó kritikáját és az ő alternatív megoldásukat. Én pedig ebben a dolgozatban azt igyekeztem érzékeltetni, hogy túlságosan korai volt az eredeti általánosítás feladása.

- Levin, Beth–Malka Rappaport 1986: The formation of adjectival passives, *Linguistic Inquiry* 17, 623-661.
- Rappaport, Malka–Beth Levin 1988: What to do with theta-roles, in Wilkins, Wendy szerk.: *Thematic Relations = Syntax and Semantics* 21, New York, Academic Press, 7-36.
- Rappaport, Malka 1983: On the nature of derived nominals, in Levin, Lori–Malka Rappaport–Annie Zaenen szerk.: *Papers in LFG*, Bloomington, Indiana, Indiana University Linguistic Club, 113-142.
- Rozwadowska, Bożena 1988: Thematic restrictions on derived nominals, in Wilkins, Wendy szerk.: *Thematic Relations = Syntax and Semantics* 21, New York, Academic Press, 147-165.
- Szabolcsi Anna 1992: Subject suppression or lexical PRO? – The case of derived nominals in Hungarian, *Lingua* 86, 149-176.
- Wasow, Thomas 1980: Major and minor rules in Lexical Grammar, in Hoekstra, Teun–Henk van der Hulst–Martin Moortgat, szerk.: *Lexical Grammar*, Dordrecht, Foris, 285-312.
- Zubizarreta, Maria–Luisa 1987: *Levels of Representation in the Lexicon and in the Syntax*, Dordrecht, Foris.